

องค์ความรู้ด้านสังคม การศึกษา และสาธารณสุข ผ่านมุมมองรัชสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช

Knowledge of Social, Education and Public Health Through The Period of King

Naresuan The Great

สุภาพร แนวนุตร*

Supaporn Naewbood

ศิโรจน์ โสรจจุล**

Siroj Sorajjakool

ชมนาด วรรณพรศิริ***

Chommanard Wannapornsiri

ธัญ กนกเทศ****

Thanach Kanokthet

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงประวัติศาสตร์ มีจุดมุ่งหมาย เพื่อสังเคราะห์และนำเสนอองค์ความรู้ด้านสังคม การศึกษา และสาธารณสุข ผ่านมุมมองรัชสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช แหล่งข้อมูลเป็นตำรา หนังสือ เอกสารสิ่งพิมพ์ สื่อภาพยนตร์ จำนวน 68 รายการ เก็บข้อมูลระหว่างเดือนมีนาคม 2558 ถึง พฤษภาคม 2559 เครื่องมือการวิจัยเป็นแบบสังเคราะห์ความรู้ และการบันทึกเหตุการณ์เชื่อมโยง วิเคราะห์ข้อมูล โดยการ สังเคราะห์ และเชื่อมโยงเนื้อหา ผลการสังเคราะห์ องค์ความรู้ด้านสังคม ผ่านมุมมองรัชสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช พบว่า สังคมเป็นระบบศักดินา พุทธศาสนามีบทบาทในการหล่อหลอมจิตใจคนในสังคม เป็นช่วงสังคมที่มีการค้าขาย และการติดต่อกับต่างชาติ รวมทั้งมีการขยายขอบเขตของสังคมกว้างขวางออกไป ส่วนองค์ความรู้ด้านการศึกษา พบว่า ศูนย์กลางการศึกษายังคงอยู่ในเมือง และสถานศึกษายังคงเป็นวัด บ้าน และสำนัก องค์ความรู้ส่วนใหญ่เป็นองค์ความรู้เกี่ยวกับการเมืองการปกครอง และการสงคราม กระบวนการได้มาซึ่งความรู้ส่วนใหญ่เป็นลักษณะของการมีประสบการณ์ตรงที่เกิดจากการปฏิบัติ มีการถ่ายทอดความรู้ และการนำความรู้มาใช้ประโยชน์ องค์ความรู้ ด้านสาธารณสุข พบว่า มีการพัฒนาระบบสาธารณสุขขึ้นมาระดับหนึ่ง ความรู้ที่นำมาใช้ในการสาธารณสุขเป็นความรู้แบบผสมผสาน โรคระบาดร้ายแรงในยุคนี้ คือ ไข้ทรพิษ และการรักษาโรคยังมีข้อจำกัด

คำสำคัญ : สังคม / การศึกษา / การสาธารณสุข / สมเด็จพระนเรศวรมหาราช

*อาจารย์ประจำคณะพยาบาลศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร

**Professor, School of Religion, Loma Linda University, USA

***อาจารย์ประจำคณะพยาบาลศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร

****อาจารย์ประจำคณะสาธารณสุขศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร

ABSTRACT

This historical research aims to synthesize and portray the knowledge of social, education and public health through a reign of King Naresuan the great. Sixty- eight resources were books, movies, and printed media. Data was collected during the month of March 2558 to May 2559. The research tools included the synthesis of knowledge form, and linked record of event. Data were analyzed by using content synthesis and content linked. The study indicated that: Knowledge of social through a reign of King Naresuan the great was a feudal society. Buddhism played a role in shaping minds of people in society. This period was social trading that contacted with foreigners and had expanded the boundaries of the social. The body of knowledge education was in the center of city. Educational places were palace, temple, home office and academy. The majority of body of knowledge education was including political science and warfare strategy. The process of knowledge acquisition was direct experience and practice. This era also had knowledge transfer and knowledge utilization. The knowledge of public health consisted of health systems development and used the complementary health knowledge. In additional smallpox was a serious epidemics in this era and the treatment was still limited.

Keywords : Social / Education / Public Health / King Naresuan The Great

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

สมเด็จพระนเรศวรมหาราช หรือสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ 2 เป็นหนึ่งในเจ็ดพระมหากษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ของประเทศไทย อันประกอบไปด้วย พ่อขุนรามคำแหงมหาราช สมเด็จพระนเรศวรมหาราช สมเด็จพระนารายณ์มหาราช สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมหาราช “พระปิยมหาราช” และพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช “พระภัทรมหาราช” (Chitprapart, A., 2009, p.69) เนื่องจากพระองค์ทรงเป็นรักที่คู่เอกราชของชาติไทย เมื่อคราวที่เสียกรุงศรีอยุธยาให้แก่พม่าครั้งที่ 1 ราวปีพุทธศักราช 2098 และได้ทรงแผ่อำนาจของราชอาณาจักรไทยในการทำสงครามขยายพระราชอาณาเขตได้อย่างกว้างใหญ่ไพศาล นับตั้งแต่ประเทศพม่าตอนใต้ทั้งหมด นั่นคือ จากฝั่งมหาสมุทรอินเดียทางด้านตะวันตก ไปจนถึงฝั่งมหาสมุทรแปซิฟิกทางด้านตะวันออก ทางด้านทิศใต้ตลอดไปถึงแหลมมลายู ทางด้านทิศเหนือก็ถึงฝั่งแม่น้ำโขงโดยตลอด และยังรวมไปถึงรัฐไทใหญ่บางรัฐ (Cheykeewong, U., 2006, p.26)

สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ทรงเป็นพระราชโอรสของสมเด็จพระมหาธรรมราชา พระราชมารดาทรงพระนามว่าพระวิสุทธิกษัตริย์ ซึ่งเป็นพระราชธิดาของสมเด็จพระศรีสุริโยทัย และสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ สมเด็จพระนเรศวรมหาราชเสด็จพระราชสมภพเมื่อ พุทธศักราช 2098 ที่พระราชวังจันทน์ เมืองพิษณุโลก ทรงมีพระเชษฐภคินี คือ พระสุพรรณภักดี มีพระอนุชา คือ สมเด็จพระเอกาทศรถ หรือพระองค์ขาว ขณะที่ยังทรงพระเยาว์ทรงใช้ชีวิตอยู่ในพระราชวังจันทน์ เมืองพิษณุโลก จนกระทั่ง พระเจ้าบุเรงนองยกทัพมาตีเมืองพิษณุโลกในสงครามช้างเผือก สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช เจ้าเมืองพิษณุโลก ยอมอ่อนน้อมต่อหงสาวดีจึงทำให้พิษณุโลกต้องแปรสภาพเป็นเมืองประเทศราชของหงสาวดีและไม่ขึ้นต่อกรุงศรีอยุธยา พระเจ้าบุเรงนองทรงขอสมเด็จพระนเรศวรมหาราชไปเป็นองค์ประกันที่หงสาวดีในปีพุทธศักราช 2107 ทำให้พระองค์ต้องจากบ้านเกิด

ตั้งแต่มีพระชนมายุเพียง 9 ชันษา (Panupong, E., 2006, p.54) ในขณะที่บางเอกสารระบุว่า พระองค์ต้องจากบ้านเกิดตั้งแต่มีพระชนมายุเพียง 8 ชันษา (Cheykeewong, U., 2006, p.52)

ในรัชสมัยของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช มีเหตุการณ์สำคัญหลายเหตุการณ์ ซึ่งปรากฏอยู่ในเอกสารต่าง ๆ และหลักฐานงานเขียนภาพที่พระวิหารวัดสุรรณดาราราม เช่น สมเด็จพระนเรศวรมหาราชเสด็จพระราชสมภพ สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงศึกษา สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงทำสงครามครั้งแรก สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงตีเมืองคัง สมเด็จพระนเรศวรมหาราชชนไก่กับพระมหาอุปราชา สมเด็จพระนเรศวรมหาราชประกาศอิสรภาพ (H.R.H. Prince Rajanubhab, D., 2004, pp.220-223) ในส่วนขององค์ความรู้ที่มีการสืบค้น และเกี่ยวข้องกับรัชสมัยของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชนั้น จากการทบทวนเอกสารทั้งจากฐานข้อมูลวิทยานิพนธ์ เครือข่ายคอมพิวเตอร์ ตำรา และบทความ พบว่า องค์ความรู้ส่วนใหญ่จะเป็นเนื้อหาเกี่ยวกับราชการสงครามในสมเด็จพระนเรศวรมหาราช เรื่องการเมือง เช่น การสื่อสารการเมืองของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช (Nakpasong, K., 2003) ความเป็นผู้นำของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช (Witeecharoen, T., 2010) คุณลักษณะพิเศษและความยิ่งใหญ่ของสมเด็จพระนเรศวร (Suwanpratest, O., 2009, p.5)

ในขณะที่องค์ความรู้เกี่ยวกับสังคม การศึกษา และการสาธารณสุข มีน้อยมาก โดยพบข้อมูลในหนังสือเรื่อง นเรศวรเป็นเจ้า ที่มีเนื้อหาส่วนหนึ่งกล่าวว่า นอกจากภาษาไทยแล้ว พระนเรศวรยังตรัสภาษามอญ และภาษาพม่าได้อีกด้วย นอกจากนี้ในส่วนขององค์ความรู้ด้านสาธารณสุข มีการกล่าวถึงเนื้อหาเฉพาะบางส่วน เช่น ปีพุทธศักราช 2117 เป็นปีที่มีน้ำมาก และสมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงพระประชวรใช้ทัพพิช และปีพุทธศักราช 2146 สมเด็จพระนเรศวรมหาราชเสด็จทางเรือจากป่าโมกไปตั้งทัพชัย ตำบลพระหล่อ แล้วเสด็จยกทัพไปทางเมืองกำแพงเพชร เมื่อถึงเมืองเชียงใหม่ประทับอยู่หนึ่งเดือน แล้วเสด็จทางเมืองหางหลวง หรือเมืองทางถึงทุ่งดอนแก้วทรงประชวรหนัก แล้วเสด็จสวรรคต (Jamjaras, P., 2006, pp.200-204)

จากความเป็นมาดังกล่าวคณะผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะสืบค้นและสังเคราะห์องค์ความรู้ด้านสังคม การศึกษา และด้านสาธารณสุข ผ่านมุมมองรัชสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช โดยการสืบค้นหลักฐานทั้งจากเอกสาร ภาพวาด ภาควัตถุ ตามแหล่งสำคัญที่เกี่ยวข้องกับสมเด็จพระนเรศวรมหาราช เพื่อเป็นการเพิ่มเติมองค์ความรู้ในรัชสมัยของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้นต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อสังเคราะห์ และนำเสนอองค์ความรู้ด้านสังคม การศึกษา และสาธารณสุข ผ่านมุมมองรัชสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงประวัติศาสตร์ (Historical research) เก็บข้อมูลระหว่างเดือนมีนาคม 2558 ถึง พฤษภาคม 2559 โดยมีขั้นตอนในการทำวิจัย ดังนี้

แหล่งข้อมูล ประกอบด้วย ตำรา หนังสือ เอกสารสิ่งพิมพ์ สื่อภาพยนตร์ ที่เผยแพร่ในหอสมุดแห่งชาติ สำนักหอสมุดมหาวิทยาลัยนเรศวร ฐานข้อมูลวิทยานิพนธ์ และฐานข้อมูลออนไลน์อื่นๆ ที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับสมเด็จพระนเรศวรมหาราช หรือมีเนื้อหาที่กล่าวถึงความรู้ด้านสังคม การศึกษา และด้านสาธารณสุขในระหว่างปี พ.ศ. 2098-2148 จำนวน 68 รายการ

เครื่องมือที่ใช้ เป็นแบบสังเคราะห์ความรู้ และการบันทึกเหตุการณ์เชื่อมโยง เป็นร่างที่ผู้วิจัยเตรียมไว้ ประกอบด้วยสังเคราะห์ความรู้ด้านสังคม การศึกษา และด้านสาธารณสุข

วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล ผู้วิจัยเก็บรวบรวมข้อมูล โดย

1. ขั้นตอนที่ 1 การกำหนดเป้าหมายที่จะเก็บรวบรวมข้อมูล โดยผู้วิจัยกำหนดเป้าหมายจากการเก็บข้อมูลทั้งจากเอกสารที่เป็นสิ่งพิมพ์ที่ปรากฏในหอสมุดแห่งชาติ สำนักหอสมุดมหาวิทยาลัยนเรศวร เอกสารที่ปรากฏในฐานข้อมูลต่างๆ เช่น ฐานข้อมูลวิทยานิพนธ์ ฐานข้อมูลออนไลน์ต่างๆ สื่อภาพยนตร์

2. ขั้นตอนที่ 2 การรวบรวมข้อมูล ผู้วิจัยเก็บรวบรวมเอกสารต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับรัชสมัยของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ทั้งจากเอกสารที่เป็นสิ่งพิมพ์ที่ปรากฏในหอสมุดแห่งชาติ สำนักหอสมุดมหาวิทยาลัยนเรศวร เอกสารที่ปรากฏในฐานข้อมูลต่างๆ เช่น ฐานข้อมูลวิทยานิพนธ์ ฐานข้อมูลออนไลน์ต่างๆ สื่อภาพยนตร์

3. ขั้นตอนที่ 3 การประเมินคุณค่าของหลักฐาน ผู้วิจัยอ่านเอกสารทั้งหมดเพื่อประเมินคุณค่าของหลักฐานโดยพิจารณาจากการมีการอ้างอิงในเนื้อหาที่สำคัญ หลังจากนั้นเลือกหลักฐานที่เกี่ยวข้องกับประเด็นของเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับความรู้ด้านสังคม ด้านการศึกษา และด้านสาธารณสุข

4. ขั้นตอนที่ 4 การตีความหลักฐาน ผู้วิจัยอ่านเอกสารซ้ำ เพื่อสังเคราะห์เนื้อหาจากเอกสารเบื้องต้น และจัดทำรายละเอียดตามร่างที่ผู้วิจัยเตรียมไว้ ประกอบด้วยความรู้ด้านสังคม ด้านการศึกษา และด้านสาธารณสุข และมีการสืบค้นเอกสาร หรือแหล่งข้อมูลต่างๆ เพิ่มเติมจากร่างที่เตรียมไว้

5. ขั้นตอนที่ 5 การสังเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยสังเคราะห์ข้อมูลที่ได้ โดยการเรียงเรียงเนื้อหาและเพิ่มเติมรายละเอียดขององค์ความรู้ตามหลักฐานที่ปรากฏ

การวิเคราะห์ข้อมูล วิเคราะห์โดยการสังเคราะห์ และเชื่อมโยงเนื้อหา

สรุปผลการวิจัย

ตอนที่ 1 องค์ความรู้ด้านสังคม ผ่านมุมมองรัชสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ผลการศึกษาพบว่า สังคมเป็นระบบศักดินา

มีการกล่าวถึงการปกครองสมัยอยุธยาว่า มีการเปลี่ยนแปลงไปจากสมัยสุโขทัยโดยเป็นการจัดระบบการปกครองให้เป็นแบบแผนมากขึ้น ดังเอกสารที่กล่าวถึงในเรื่องนี้คือ “มีการจัดระเบียบให้เป็นแบบแผนขึ้น ตั้งแต่สมัยพระเจ้าอู่ทองทรงตั้งกรุงศรีอยุธยา และได้ถูกจัดระบบการปกครองให้รัดกุมขึ้น ในสมัยพระบรมไตรโลกนาถ และในรัชกาลต่อมาอีกหลายครั้ง ทำให้เกิดระบบศักดินาขึ้น มีการแบ่งชั้นวรรณะอย่างชัดเจนขึ้น ในขณะที่สมัยสุโขทัยไม่มีการแบ่งชั้นวรรณะ เมื่อสภาพของสังคมเปลี่ยนไปแนวความคิดของคนไทยก็เปลี่ยนไปด้วย” (Tripod, 2015)

พุทธศาสนามีบทบาทในการหล่อหลอมจิตใจคนในสังคม

ในรัชสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช พบว่า ศาสนาพุทธมีบทบาทหล่อหลอมจิตใจคนในสังคมต่อเนื่องมาจากยุคก่อน กล่าวคือ “ราชกรณียม พาลูกหลานไปฝากพระ เพื่อเล่าเรียนหนังสือ พระยินดีรับไว้เพราะท่านต้องมีศิษย์ไว้สำหรับปรนนิบัติ ศิษย์ก็จะได้รับการอบรมในทางศาสนา ได้เล่าเรียนอ่านเขียน หนังสือไทยและบาลีตามสมควร เพื่อเป็นการเตรียมสำหรับเวลาข้างหน้า เมื่อเติบโตขึ้นจะได้สะดวกในการอุปสมบท การให้ผู้ชายที่มีอายุครบ 20 ปี บริบูรณ์อุปสมบทเป็นพระภิกษุ นั้น เป็นประเพณีที่มีมานานแล้ว พระภิกษุทุกรูปเป็นครูทำหน้าที่อบรมสั่งสอนศิษย์ของตนตามความสามารถที่จะจัดได้ พระภิกษุรูปหนึ่งๆ มีศิษย์ไม่กี่คนเพราะจะต้องบิณฑบาตมาเลี้ยงดูศิษย์ด้วย ชาวญโรวที่เข้ามาเมืองไทยในสมัยต่างๆ ได้เล่าเรื่องการศึกษาของไทยไว้ในหนังสือที่เขาแต่งขึ้น เช่น พระสอนหนังสือให้แก่เยาวชน ดังที่ข้าพเจ้าได้เล่าแล้ว และท่านอธิบายคำสั่งสอนแก่ราษฎรตามที่เขียนไว้ในหนังสือบาลี” (Suphanthong, D., 2006)

นอกจากนี้ยังมีกิจกรรมเกี่ยวกับพุทธศาสนาในการจรรโลงคนในสังคม คือ “กล่าวกันว่าเมื่อยามที่สมเด็จพระนเรศวรทรงว่างจากศึกสงคราม พระองค์ท่านจะเสด็จมาทำบุญและปฏิบัติธรรม นั่งบำเพ็ญสมาธิจิตที่

วัดใหญ่ชัยมงคล (หรือวัดป่าแก้วที่สมเด็จพระนเรศวรทรงสร้างขึ้นเพื่อฉลองชัยชนะที่ทรงทำยุทธหัตถีชนะพระมหาอุปราชา) อยู่เสมอ และโปรดให้วัดใหญ่ชัยมงคลเป็นวัดสำหรับปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานโดยเฉพาะ และมีรับสั่งให้คัดลอกพระไตรปิฎกใหม่ทั้งหมด” (Sujeera, S., 2008, pp.102-103)

สังคมที่มีการค้าขาย และการติดต่อกับต่างชาติ

จากหลักฐานพบว่า ตั้งแต่ปีระกา พ.ศ. 2092 ถึงปีกุน พ.ศ.2106 ประเทศไทยว่างจากสงคราม อาณาประชาราษฎร์เริ่มเย็น ร่วมกับในคำให้การชาวกรุงเก่า ตอนหนึ่งได้กล่าวว่า “ในกรุงที่สร้างใหม่ในตำบลหนองโสนนั้น ปราศจากภัยพิบัติ คือ ข้าวแพง และอหิวาตกโรค เป็นต้น ผูกชนพลเมืองรู้ทำมาหากิน มีการกลีกรรรมทำไร่นา ทำพานิชยกรรมแลกเปลี่ยนค้าขาย ทำการหัตถกรรม เป็นต้นว่า จักสาน ทำหม้อ ไห ตุ่ม โอ่ง ใช้ใส่ข้าว ใส่น้ำมันมากมุล ซื่อขายแก่กัน พวกราษฎรก็มีทรัพย์สินมั่งคั่ง เจริญสุขสมบูรณ์ขึ้นทุกที” (Lertpanichkul, S., 1994, p.95) หลังจากที่สมเด็จพระนเรศวรชนะศึกยุทธหัตถี เมื่อ พ.ศ.2135 มีหลักฐาน พบว่า มีการค้าขาย และการติดต่อกับต่างชาติในสมัยของพระนเรศวรมหาราช คือ “นอกจากทางด้านทหารที่พระองค์ได้วางรากฐานจนเข้มแข็งแล้ว พ.ศ. 2136 พระองค์มีการส่งทูตไปยังเมืองจีน และ พ.ศ. 2137 มีการส่งพระราชสาส์นถึงข้าหลวงใหญ่ของสเปนในกรุงมะนิลาแสดงความยินดีที่จะสนับสุนนและทำการค้าและการพาณิชย์กับสเปนอีกด้วย” (Panupong, E., 2006, p.280) ในส่วนของการติดต่อกับชาวต่างชาติมีหลักฐาน พบว่า “พระองค์ทรงโปรดชาวฮอลันดาเป็นพิเศษ พระองค์ทรงเป็นกษัตริย์สยามพระองค์แรกที่ส่งคณะทูตานุทูตเดินทางนำพระราชสาส์นไปถวายแก่เจ้าชายมอริสแห่งราชวงศ์ออเรนจ์ ณ ประเทศฮอลันดา และพระองค์ทรงได้ถามคณะทูตว่าพวกเขารู้ภาษาสยาม ภาษามอญ ภาษาพม่า หรือภาษาพราหมณ์ (อาจหมายถึงภาษาบาลีสันสกฤต) หรือไม่ หากรู้จักให้กราบทูลกับพระองค์โดยตรง ถ้าพูดไม่ได้ก็จะให้ขุนนางที่รู้ภาษาประเทศนั้นๆ ทำหน้าที่เป็นล่าม” (Lersrourng, R., 2006, p.190)

มีการขยายขอบเขตของสังคมกว้างขวางออกไป

ซึ่งจากหลักฐาน พบว่า “ดังปรากฏว่าสมเด็จพระนเรศวรทรงย้ายสถานที่พักผ่อนไปเรื่อย ๆ และเดินทางไปหลายเมือง ไม่ว่าจะเป็นสุพรรณบุรี ราชบุรี สามร้อยยอด หรือเพชรบุรี เป็นต้น อีกทั้งยังแสวงหาสถานที่ที่มีดินอุดมสมบูรณ์สามารถทำนาทำไร่แล้วตั้งเป็นตำบลให้ผู้คนเข้าไปอยู่อาศัย เพื่อเป็นพื้นฐานทางสังคม และเศรษฐกิจต่อไปในภายภาคหน้า ซึ่งปรากฏว่าในช่วงนั้นมีตำบลใหม่ๆ เกิดขึ้นมากพอสมควร” (Nonthawat, C., 2006, p.166)

ตอนที่ 2 องค์ความรู้ด้านการศึกษา ผ่านมุมมองรัชสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ศูนย์กลางการศึกษา ยังคงอยู่ในเมือง และสถานศึกษายังคงเป็นวัง วัด บ้าน และสำนัก

ในรัชสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราชนั้น ยังไม่มีโรงเรียนเกิดขึ้น มีบ้านทำหน้าที่ในการถ่ายทอดความรู้ ทักษะ จารีตประเพณี และค่านิยมที่สั่งสมมาจากรุ่นปู่ ย่า ตา ยายไปยังรุ่นลูกหลานผ่านประสบการณ์ของตนเอง ศูนย์กลางการศึกษาจะอยู่ในเมือง ตามหลักฐานคือ “ช่วงเวลานั้นกรุงหงสาวดีภายใต้การปกครองของพระเจ้าบุเรงนองเป็นราชอาณาจักรที่มีความเข้มแข็งและยิ่งใหญ่ พระเจ้าบุเรงนองทรงขยายราชอาณาจักรของพระองค์โดยการตีเมืองต่างๆ โดยรอบมาเป็นขอบขันฑสีมาและพร้อมกันก็กวาดเอาพราหมณ์อาจารย์ และผู้มีความรู้ในด้านต่างๆ มาไว้ ทำให้สภาพกรุงหงสาวดีในขณะนั้นมีลักษณะและสภาพเหมือนกับเป็นศูนย์กลางการศึกษาทุกสาขาวิชาดีกว่าได้ ไม่เพียงเท่านั้นเมื่อสามารถตีเมืองต่างๆ ได้ก็จะขนานาบุตรธิดาของเจ้าเมืองต่างๆ มาขุบเลี้ยงอย่างดี ทำให้บุตรธิดาของเจ้าเมืองเหล่านี้ สามารถพบปะคลุกคลีกันอย่างสนิทสนม ได้เรียนรู้นิสัยใจคอ ฝีมือกันเป็นอย่างดี” (Chitrapart, A., 2009, p.78)

นอกจากนี้เอกสารตำนานการศึกษาในสยามระบุว่า “การศึกษาในสมัยอยุธยามีความแตกต่างจากสมัยสุโขทัยมากพอสมควร เช่น ความสำคัญของสถานศึกษาที่เรียกว่า สำนักราชบัณฑิตได้ลดถอยลงไป ในขณะที่วักนันทน์ที่ทางให้การศึกษาไปตกอยู่ที่วัด และพระสงฆ์เป็นส่วนใหญ่ เด็กชายที่อยู่วัยเยาว์จะถูกส่งมาอยู่วัด โดยผู้ปกครองนำตัวมาฝากเป็นลูกศิษย์พระ หรือเด็กวัด ให้อยู่กับพระสงฆ์ในวัดใกล้บ้านหรือที่ตนมีความเคารพนับถือ หรือมีความคุ้นเคยกันดี ซึ่งเด็กนั้นจะได้รับการสอนหนังสือทั้งภาษาไทย ขอม และวิชาอื่นๆ ตามความรู้ของพระสงฆ์ในวัดนั้น เพื่อให้ได้รับการศึกษาเล่าเรียน รวมทั้งการอบรมศีลธรรมจรรยาตั้งแต่ยังเป็นเด็ก ส่วนเด็กนั้นก็จะมีหน้าที่ปรนนิบัติ รับใช้พระสงฆ์ผู้เป็นอาจารย์ในกิจการต่างๆ จนเมื่อถึงวัยอันควรเด็กก็จะได้รับการบวชเป็นสามเณร หรืออุปสมบทเป็นภิกษุ เพื่อศึกษาเล่าเรียนตามประเพณีต่อไป” (Tripod, 2015)

ในขณะที่วังยังคงเป็นแหล่งศึกษาของกษัตริย์ ผู้ที่จะมีโอกาสศึกษาในสถานศึกษาในวังนั้นจะได้เป็นกลุ่มพระราชโอรส และเชื้อพระวงศ์ และวังยังคงเป็นแหล่งของการศึกษาไม่ใช่เฉพาะกรุงศรีอยุธยาเท่านั้น แต่ในเมืองหงสาวดีก็เป็นเช่นเดียวกัน กล่าวคือหลักฐานที่กล่าวอ้างได้ระบุว่า “สมเด็จพระนเรศวรเสด็จไปอยู่เมืองหงสาวดี เมื่อพระชันษาได้ 9 พรรษา มีผู้ใหญ่และข้าราชการตามไปถวายการดูแลอีกหลายคน สมเด็จพระนเรศวรทรงได้ร่ำเรียนศึกษาและเลี้ยงดูอย่างดีอยู่ที่เมืองหงสาวดีตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา” (Puripun, N., 1994, p.21) และ “ในสมัยที่พระนเรศวรประทับอยู่ที่กรุงหงสาวดีนั้น พระเจ้าบุเรงนองได้ทรงให้พระองค์ศึกษาร่วมพระอาจารย์เดียวกันกับเหล่าเจ้าฟ้าของฝ่ายพม่า โดยพระองค์ทรงเป็นเพื่อนเล่นสนิทชิดเชื้อกับมังสามเกียด หรือมังกะยอชวา โอรสพระเจ้าหน่พูนเรง พระนัดดาของพระเจ้าบุเรงนอง” (Ramas, D., 2004, p.41)

องค์ความรู้ส่วนใหญ่เป็นองค์ความรู้เกี่ยวกับการเมือง การปกครอง และการสงคราม ตลอดรัชสมัยของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชเป็นช่วงที่มีการรบมากน้อยแตกต่างกันตามสถานการณ์รอบข้าง ดังนั้นองค์ความรู้ส่วนใหญ่ในรัชสมัยของพระองค์จึงเป็นองค์ความรู้ที่เกี่ยวกับการทำสงคราม ซึ่งเอกสารตำนานการศึกษาในสยาม ระบุถึงการศึกษาสมัยอยุธยาที่เกี่ยวข้องกับการปกครองว่า การปกครองสมัยอยุธยาได้เริ่มมีการจัดระเบียบให้เป็นแบบแผนขึ้น ตั้งแต่สมัยพระเจ้าอู่ทองตั้งกรุงศรีอยุธยา และได้ถูกจัดระบบการปกครองให้รัดกุมขึ้น ในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ทำให้การปกครองสมัยอยุธยาแตกต่างไปจากสมัยสุโขทัย คือ เปลี่ยนจากพ่อปกครองลูก มาเป็น การปกครองระบบศักดินา มีการแบ่งชั้นวรรณะอย่างชัดเจนขึ้น สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงแยกราชการฝ่ายทหาร และฝ่ายพลเรือนออกจากกัน หัวหน้าฝ่ายทหารเรียกว่า สมุหนายก ฝ่ายพลเรือนเรียกว่า สมุหนายก ในรัชสมัยพระรามาธิบดีที่ 2 (พ.ศ.2034-2072) ทรงจัดวางระเบียบทางด้านการทหาร มีการทำบัญชี คือ การเกณฑ์คนเข้ารับราชการทหาร ผู้ชายอายุตั้งแต่ 13 ปี ขึ้นไป ถึง 60 ปี เรียกว่าไพร่หลวง จึงเชื่อว่าการต้องมีการศึกษาวิชาการทหาร เป็นการศึกษาด้านพลศึกษาสำหรับผู้ชาย ฝึกระเบียบวินัยเพื่อฝึกอบรมให้เป็นกำลังสำคัญของชาติ การสอนให้รู้จักการใช้อาวุธ การบังคับสัตว์ที่ใช้เป็นพาหนะในการออกศึก และตำราพิชัยยุทธ และต่อเนื่องมาถึงรัชสมัยของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช (Eakaun, P., 1999)

นอกจากนี้ยังพบว่า พระองค์ทรงต้องการให้องค์ความรู้ด้านการรบสามารถสืบทอดไปสู่รุ่นต่อไปได้ กล่าวคือ มีการชำระความรู้ด้านการทหารหรือยุทธวิธีทางการรบ โดยจะพบหลักฐานที่กล่าวถึงประเด็นนี้ คือ “ทรงมีพระบรมราชโองการให้ชำระ ตำราพิชัยสงคราม ที่มีอยู่เป็นแบบร้อยกรองเดิมให้เป็นแบบร้อยแก้ว เพื่อเก็บไว้ให้อนุชนรุ่นหลังได้ใช้หาความรู้ต่อไป” (Jamjaras, P., 2006, p.135)

ส่วนความรู้ในด้านวรรณกรรมนั้น พบว่า ในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นก่อนรัชสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ความรู้เกี่ยวกับวรรณคดีร้อยกรองรุ่งเรืองมาก นับตั้งแต่ลิลิตโองการแช่งน้ำ ลิลิตยวนพ่าย ลิลิตพระลอ มหาราชคำหลวง และกาพย์มหาชาติ แต่เมื่อมีศึกกับพม่า วรรณคดีก็ว่างเว้นไป 91 ปี ซึ่งวรรณคดีร้อยแก้วในสมัยกรุงศรีอยุธยานี้น้อยกว่าวรรณคดีร้อยกรองเป็นอันมาก แต่วรรณคดีส่วนใหญ่ไม่ได้มุ่งความบันเทิง

(Srihaumpai, P., 1995, pp.104-105) ในขณะที่ความรู้พื้นบ้าน และความรู้อื่น ๆ ในด้านการเลี้ยงชีพ ยังคงสืบทอดมาจากบรรพบุรุษ กล่าวคือ ความรู้ด้านการอาชีพที่ส่วนใหญ่จะเรียนกันตามแบบอย่างบรรพบุรุษภายในครอบครัว เช่น ตระกูลใดมีความชำนาญด้านใด ลูกหลานก็จะมีความถนัดและประกอบอาชีพตามแบบอย่างกันมา เช่น ตระกูลที่เป็นแพทย์ก็จะสอนบุตรหลานให้เป็นแพทย์ ตระกูลที่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมก็จะสอนวิธีทำเกษตรกรรม ร่วมกับความรู้เกี่ยวกับจารีตประเพณี และค่านิยม เช่น การเคารพนับถือบรรพบุรุษ การรู้จักกตัญญูรู้คุณ การรู้จักทำบุญให้ทาน ถือศีลในระหว่างเข้าพรรษา (Eakaun, P., 1999)

กระบวนการได้มาซึ่งความรู้ ส่วนใหญ่เป็นลักษณะของการมีประสบการณ์ตรงที่เกิดจากการปฏิบัติ เป็นวิธีการเรียนรู้จากคนหนึ่งไปสู่คนหนึ่ง และยังไม่ปรากฏหลักฐานถึงวิธีการศึกษาในสำนักราชบัณฑิตมากนัก มีหลักฐานเพียงไม่กี่ชิ้นที่สรุปถึงสถานที่ศึกษาว่าประกอบด้วย สถานที่ในวัง ราชบัณฑิต วัดและบ้าน อย่างไรก็ตาม ความรู้บางส่วนเป็นความรู้ที่เกิดจากผลของสงคราม ตัวอย่างเช่น เมื่อกองทัพพระเจ้าอู่เถยและกองทัพพระเจ้าต้องอุสันทหารเข้าโจมตีเมืองพิษณุโลกหลายครั้ง แต่ไม่สามารถฝ่าทหารรักษากำแพงเมืองเข้าไปได้ จึงตั้งทัพล้อมไว้ กระทั่งเสบียงอาหารภายในเมืองหมดสิ้น และบังเอิญเกิดไข้ทรพิษระบาดซ้ำเติมเข้ามาอีก พระมหาธรรมราชาจึงจำใจต้องอ่อนน้อมยอมแพ้ต่อพม่า ในเวลานั้นสมเด็จพระนเรศวรมีพระชันษาได้ 8 ขวบ พระองค์ทรงรับรู้การสงครามอย่างใกล้ชิด และทรงรับรู้การยอมแพ้ต่อพม่าเป็นครั้งแรก และเชื่อว่าคงทรงตระหนักถึงความอัปยศในการเป็นผู้แพ้ตั้งแต่นั้น (Lersroung, R., 2006, p.25) ซึ่งการต้องไปอยู่ที่พม่าทำให้สมเด็จพระนเรศวรมหาราชได้ทรงเรียนรู้เกี่ยวกับการรบ ภาษา และสังคม ผ่านประสบการณ์ตรง ดังหลักฐานที่กล่าวว่า “การไปเป็นเชลยหรือตัวประกัน หรือตามคำอ้างของพระเจ้าบุเรงนองที่ว่า จะเอาไปเลี้ยงเป็นราชบุตรบุญธรรมนั้น แทนที่จะเป็นผลเสียต่อพระองค์กลับกลายเป็นประโยชน์แก่พระนเรศวรที่จะได้ศึกษาเล่าเรียนวิชาการทหาร และเรียนรู้เข้าใจนิสัยใจคอของชาวพม่า และยังได้ร่ำเรียนภาษาพม่าและมอญจนชำนาญชำนาญ ใช้เป็นประโยชน์ต่อการกู้บ้านเมืองต่อไปในภายภาคหน้าได้อย่างดียิ่ง (Chitprapart, A., 2009, p.78)

นอกจากนี้ข้อมูลในหนังสือเรื่อง นเรศวรเป็นเจ้า เนื้อหาส่วนหนึ่งเกี่ยวข้องกับองค์ความรู้ทางการศึกษา โดยมีข้อมูลว่า “นอกจากภาษาไทยแล้ว พระนเรศวรยังตรัสภาษามอญได้ และกึ่งตรัสภาษาพม่าได้อีกด้วย เพราะเมื่อประทับอยู่ที่หงสาวดีตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์นั้น คงต้องใช้สองภาษา คือ พม่าในราชสำนัก เพราะพระเจ้าหงสาวดีเป็นพม่า และภาษามอญกับประชาชนพลเมืองทั่วไป เพราะเมืองหงสาวดีเป็นเมืองมอญที่พมามากรอง นอกจากนี้ในด้านการสังคมในรัชสมัยของพระองค์ทรงมีความสัมพันธ์กับต่างประเทศด้วย เช่น จีน สเปน ฮอลันดา” (Jamjaras, P., 2006, pp.136-138)

ส่วนกระบวนการได้มาซึ่งความรู้ที่เกิดจากการปฏิบัตินั้น พบว่า นอกจากการส่งผ่านความรู้ที่เกิดจากประสบการณ์ตรงแล้ว พบว่าองค์ความรู้บางส่วนยังเกิดจากการปฏิบัติโดยตรง ดังหลักฐานที่กล่าวว่า “ครั้งแรกที่สมเด็จพระนเรศวรทรงมาอยู่ในราชธานีในไทย มิได้มีตำแหน่งประจำพระองค์แต่อย่างใด สันนิษฐานว่าสมเด็จพระชนกคงใช้ให้ทรงเริ่มศึกษาวิชาการ ด้วยเป็นผู้สั่งตรวจตราการงานต่างพระเนตรพระกรรณ ถ้าเรียกอย่างเช่นทุกวันนี้ก็คงเหมือนราชองครักษ์ ทรงคุ้นเคยกับงานราชการยิ่งขึ้นตามลำดับจนแม้ถึงโอกาสได้รับพุ่มด้วย” (Puripun, N., 1994, p.43)

มีการถ่ายทอดความรู้ และการนำความรู้มาใช้ประโยชน์

ในเรื่องการถ่ายทอดความรู้ สมเด็จพระนเรศวรมหาราชนับว่าพระองค์ทรงเป็นผู้รู้อย่างมาก โดยทรงนำความรู้ที่ได้รับระหว่างที่ประทับอยู่ที่กรุงหงสาวดีมาปรับประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับบริบท ดังจะเห็นได้จากหลังจากที่พระองค์เสด็จขึ้นครองหัวเมืองเหนือตั้งแต่ปีมะแม พ.ศ. 2114 จนถึง ปีมะแม พ.ศ. 2126 รวมเวลาประมาณ 13-14 ปี คือ ตั้งแต่มีพระชนมายุ 16-30 พรรษา เนื่องจากสมเด็จพระมหาธรรมราชาได้นำบรรดา

ข้าราชการเก่าจากเมืองเหนือมาช่วยราชการในกรุงศรีอยุธยา เหลือแต่ลูกหลานที่เป็นหนุ่มสาวรุ่นใหม่ สมเด็จพระนเรศวรมหาราชจึงได้นำมาฝึกหัดระบบราชการแบบใหม่ที่ทรงพบเห็นในเมืองพม่านำมาดัดแปลงผสมกับแบบเดิมของไทย ซึ่งต่อมาบุคคลเหล่านี้ได้เป็นแม่ทัพนายกองที่มีความสามารถและเป็นกำลังสำคัญในการบริหารบ้านเมืองเมื่อพระนเรศวรขึ้นครองราชย์ (Thanakit, 2000, p.63) และมีการกล่าวถึงในเอกสารอื่นๆ ได้แก่

“สิ่งหนึ่งที่พระองค์ทรงเริ่มวางรากฐานนั้นคือ การทรงเริ่มให้มีการเกณฑ์ไพร่พลรุ่นใหม่เพื่อทดแทนกับที่ถูกเกณฑ์ไปช่วยราชการที่กรุงศรีอยุธยา พระองค์ทรงคัดเลือกคนหนุ่มให้มารับการอบรมวิชาตามที่ทรงศึกษาเล่าเรียนมาจากกรุงหงสาวดีได้ตามที่ต้องการ และข้าราชการหนุ่ม ๆ เหล่านี้เองที่กลายเป็นกำลังสำคัญในการบริหารราชการและการสงครามของพระองค์ในเวลาต่อมา” (Chitprapart, A., 2009, p.80)

“สมเด็จพระนเรศวรกำลังเป็นหนุ่มทรงเลือกสรรคนรุ่นราวคราวเดียวกัน ชั้นที่เป็นลูกหลานเหล่ากอราชการ ทั้งในเมืองเหนือและเมืองใต้เอามาใช้สอย ฝึกหัดเอง เริ่มมีข้าราชการสมัยใหม่เกิดขึ้นในครั้งนั้น ได้ศึกษาทั้งคดีเดิมของไทยประกอบคดีใหม่ ซึ่งสมเด็จพระนเรศวรทรงนำมาจากต่างประเทศมีจำนวนมากขึ้นโดยลำดับมา และคนเหล่านั้นได้เป็นแม่ทัพนายกองของสมเด็จพระนเรศวรในเวลาทำสงครามกับบ้านเมืองภายหลัง ข้อนี้พึงสังเกตได้โดยยุทธวิธีที่ไทยรบพุ่งในสมัยสมเด็จพระนเรศวรผิดกับแต่ก่อน เช่น สามารถใช้คนจำนวนน้อยสู้จำนวนมากด้วยความกล้าหาญของตัวคน เป็นต้น” (Cheykeewong, U., 2006, p.62)

ประเด็นของการนำความรู้มาใช้ประโยชน์นั้น มีหลักฐานที่กล่าวถึงการนำความรู้ของพระองค์มาใช้ประโยชน์ในการรบ คือ “การไปเป็นเชลยหรือตัวประกัน หรือตามคำอ้างของพระเจ้าบุเรงนองที่ว่า จะเอาไปเลี้ยงเป็นราชบุตรบุญธรรมนั้น แทนที่จะเป็นผลเสียต่อพระองค์กลับกลายเป็นประโยชน์แก่พระนเรศวร เนื่องจากทำให้พระองค์ได้ศึกษาเล่าเรียนวิชาการเมือง การทหาร และเรียนรู้เข้าใจนิสัยใจคอของชาวพม่า และยังได้รู้เรียนภาษาพม่าและมอญจนชำนาญ ใช้เป็นประโยชน์ต่อการกู้บ้านเมืองต่อไปในภายภาคหน้าได้อย่างยอดเยี่ยม” (Panupong, E., 2006, p.55) และพระองค์ยังทรงใช้ความรู้ที่มีอยู่ในสมัยกรุงศรีอยุธยามาใช้ในการตั้งทัพ และพลิกแพลงวิธีการรบด้วย กล่าวคือใช้ในการตั้งค่าย และการวางแผนการรบ ดังนี้ “ค่ายหนองสาหร่ายนี้ พระนเรศวรทรงตั้งตามหลักพิชัยสงครามจัดเป็นกระบวนประทุมพูหะหรือเป็นรูปดอกบัว แล้วเลือกชัยภูมิ “ครุฑ” เพื่อข่มกองทัพพม่าศึก ซึ่งตั้งอยู่ในชัยภูมิ “นาค” (Chaiporntham, D., n.d., p.97) “พ.ศ. 2133 กองสอดแนมที่สมเด็จพระนเรศวรส่งไปประจำการชายแดนล่วงรู้ข่าวศึกว่า ทัพหงสาวดีจะบุกเข้ามาตีกรุงศรีอยุธยาอีก จึงรีบรายงานเข้ามายังพระนคร แม้สมเด็จพระนเรศวรจะรู้ว่าพม่าเข้าศึกจะเคลื่อนทัพเข้ามาสู่ชายแดนไทยล่วงหน้า แต่ด้วยเป็นเวลากะชั้นชิดไม่อาจวาดต้อนผู้คนที่จะจัดกระจายทางไกลพระนครเข้ามารวมในกรุงศรีอยุธยาได้ทัน พระองค์จึงพลิกแพลงแผนการรบขึ้นใหม่ แทนที่จะตั้งรับอยู่ในพระนครเช่นศึกหงสาวดีครั้งก่อน กลับเป็นฝ่ายรุกออกไปหาโอกาสสู้โจมตีนอกพระนคร (Lersroung, R., 2006, p.106)

ตอนที่ 3 องค์ความรู้ด้านสาธารณสุข ผ่านมุมมองรัชสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช มีการพัฒนาระบบสาธารณสุขขึ้นมาระดับหนึ่ง

ไม่ปรากฏข้อมูลที่ชัดเจนสำหรับการแพทย์ แต่เมื่อศึกษาเอกสารย้อนไปยังรัชสมัยของพระบรมไตรโลกนาถพบว่า ภายหลังมีการระบาดของไข้ทรพิษ ในปี พ.ศ. 1997 หลังจากนั้นจึงมีการสถาปนาระบบการแพทย์แผนไทยที่ปรากฏในทำเนียบศักดินา ข้าราชการฝ่ายทหารและพลเรือนที่ตราขึ้นในปี พ.ศ. 1998 ความว่า “สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถได้ให้ตั้งกระทรวงสาธารณสุขขึ้นครั้งแรกใน พ.ศ. 1998 มีการสถาปนาระบบการแพทย์แผนไทยขึ้นอย่างชัดเจน ปรากฏในทำเนียบศักดินา ข้าราชการฝ่ายทหารและพลเรือนที่ตราขึ้นในปี พ.ศ. 1998 เช่น กรมแพทยา กรมหมอ กรมกุมาร กรมหมอนวด กรมหมอยาตา กรมหมอวรรณโรค โรงพระโอสถ (Chumpol, P., 2011, p.58) ในรัชสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราชยังไม่พบหลักฐานที่เกี่ยวข้อง

กับการสาธารณสุขอย่างชัดเจน แต่หลักฐานมาปรากฏอีกครั้งในสมัยพระเอกาทศรถ ดังที่ปรากฏในกฎหมายพระธรรมนูญในรัชสมัยพระเอกาทศรถ (พ.ศ.2148-2153) ว่า “มาตรา 25 ตราคนมือขวาถือค้อนระวัง ขุนเทพนทรเทพดีศรีสมุหะ พระตำรวจหลวงกลางได้ใช้ไปแก่กรรมการ แลหัวเมืองเล็ก เรียกสิ่งยา ดี เลือด มัน ตับ พุง แลยาง แด้วหางยุง สำหรับเกี่ยวกับเรื่องยามและกระบอง (Chumpol, P., 2011, p.64)

ความรู้ที่นำมาใช้ในการสาธารณสุขจะเป็นความรู้แบบผสมผสาน

มีหลักฐานจากฐานข้อมูลของกระทรวงสาธารณสุข เรื่อง วิวัฒนาการทางการแพทย์ กระทรวงสาธารณสุข ที่มีข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับการแพทย์สมัยกรุงศรีอยุธยา มีหลักฐานทางประวัติศาสตร์ว่า “การแพทย์ในสมัยอยุธยา มีลักษณะการผสมผสาน ปรับประยุกต์มาจากการแพทย์ของอินเดียที่เรียกว่า อายุรเวท และการแพทย์ของจีน รวมทั้งความเชื่อทางไสยศาสตร์ และโหราศาสตร์ ทั้งนี้เพื่อให้สอดคล้องกับสภาพของชุมชน แนวคิดหลักของการแพทย์ไทยเป็นแบบอายุรเวท ซึ่งมีเป้าหมายที่สภาวะสมดุลของธาตุ 4 อันเป็นองค์ประกอบของชีวิตผู้ที่จะเป็นแพทย์ได้ต้องมีวัตรปฏิบัติที่งดงามในทุกด้าน ด้านความกตัญญูคุณครูบาอาจารย์ นั้น แพทย์ไทยนับถือว่าครูดั้งเดิม คือ พระฤาษี” (Ministry of Public Health, 2014) และพบข้อมูลการผสมผสานประยุกต์องค์ความรู้จากการแพทย์พื้นบ้านทั่วราชอาณาจักร ผสมกลมกลืนกับความเชื่อตามปรัชญาแนวพุทธ รวมทั้งความเชื่อทางไสยศาสตร์โหราศาสตร์ คือ “การแพทย์สมัยอยุธยามีลักษณะการผสมผสานปรับประยุกต์องค์ความรู้จากการแพทย์พื้นบ้านทั่วราชอาณาจักร ผสมกลมกลืนกับความเชื่อตามปรัชญาแนวพุทธ รวมทั้งความเชื่อทางไสยศาสตร์โหราศาสตร์ แนวคิดหลักของการแพทย์แผนไทยมีเป้าหมายที่สภาวะสมดุลของธาตุทั้งสี่ อันเป็นองค์ประกอบของชีวิต ผู้ที่จะเป็นแพทย์ได้ต้องมีวัตรปฏิบัติที่งดงามในทุกด้านด้วยความกตัญญูคุณครูบาอาจารย์ ครูดั้งเดิมที่แพทย์แผนไทยนับถือคือพระฤาษี” (Charoen, P., 1995, p.15)

โรคระบาดร้ายแรงในยุคนี้ คือ ไข้ทรพิษ

ในส่วนขององค์ความรู้ด้านสาธารณสุขในรัชสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราชนั้น มีการกล่าวถึงเนื้อหาเฉพาะบางส่วนว่า การเจ็บป่วยสมัยกรุงศรีอยุธยานั้น โรคที่พบว่าเป็นโรคระบาดที่ร้ายแรงที่ถูกบันทึกไว้ในประวัติศาสตร์ คือ ไข้ทรพิษ ตามหลักฐาน เช่น “กองทัพบกมาจากกรุงหงสาวดี จำนวน 6 ทပ် โดยมีทัพเจ้าเมืองเชียงใหม่เป็นกองเสบียง รวมจำนวนพลได้กว่า 200,000 คน ได้ยกทัพเข้ามาตีเมืองไทยทางด้านแม่สอด (แม่ละเมา แขวงเมืองตาก) ฝ่ายไทยคาดการณ์ว่าฝ่ายพม่าคงยกทัพมาทางด่านเจดีย์สามองค์กาญจนบุรีเหมือนทุกครั้งที่ผ่านมา เลยไม่ได้ส่งกำลังไปรักษาหัวเมืองเหนือเลยถูกพม่าตีแตกไปหลายเมือง จนในที่สุดทัพพม่าได้ยกเข้าล้อมเมืองพิษณุโลก ในระยะแรกพระมหาธรรมราชาสามารถต่อสู้ป้องกันเมืองเอาไว้ได้อย่างเข้มแข็ง แต่ต่อมาไม่นานได้เกิดไข้ทรพิษระบาดภายในเมือง ทำให้ทหารและราษฎรเจ็บป่วยเสียชีวิตถึงเสียเมืองพิษณุโลกแก่ข้าศึก” (Thanakit, 2000, p.56)

“สำหรับเมืองพิษณุโลกนั้นพระมหาธรรมราชาระดมทหารป้องกันเมืองสุดความสามารถ กองทัพพระเจ้าอังวะและกองทัพพระเจ้าตองอูส่งทหารเข้าโจมตีหลายครั้งหลายหน แต่ไม่สามารถฝ่าทหารรักษากำแพงเมืองเข้าไปได้ จึงตั้งทัพล้อมไว้ กระทั่งเสบียงอาหารภายในเมืองหมดสิ้น และบังเอิญเกิดไข้ทรพิษระบาดซ้ำเติมเข้ามาอีก พระมหาธรรมราชาจึงจำใจต้องอ่อนน้อมยอมแพ้ต่อพม่าข้าศึก” (Lersroung, R., 2006, p.25)

“เวลานั้นสมเด็จพระนเรศวรพระชนษาได้ 18 ปี เห็นจะได้เป็นตำแหน่งเสนาธิการในกองทัพ แต่เมื่อยกไปถึงหนองบัวลำภูด่านของเมืองเวียงจันทน์ เฝอญสมเด็จพระนเรศวรไปประจวรออกทรมพิษ พระเจ้าหงสาวดีทรงทราบก็ตรัสอนุญาตให้กองทัพไทยกลับมามีต้องรบพุ่ง” (H.R.H. Prince Rajanubhab, D., 2004, p.39)

มีการจัดการด้านสาธารณสุข โดยสามารถควบคุมโรคได้ในระดับหนึ่ง

จากบันทึกประวัติศาสตร์พบว่า ได้เกิดโรคติดต่ออันตรายขึ้นในเมืองอุทงอันเป็นเมืองหลวงเดิมจนประชาชน ต้องอพยพมาตั้งเมืองใหม่ คือ กรุงศรีอยุธยา (Ministry of Public Health, 2014) ในช่วงการสร้างกรุงศรีอยุธยาใหม่ๆ นั้น มีการกล่าวถึงสภาพแวดล้อม และบริบทในยุคนั้นว่า กรุงศรีอยุธยาตั้งอยู่ ณ แม่น้ำ 3 สาย ไหลมาบรรจบกัน คือ แม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำลพบุรี และแม่น้ำป่าสัก เนื้อดินมีความอุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การเพาะปลูกมาก ซึ่งมีหลักฐานที่กล่าวถึงการสาธารณสุขในยุคนั้นว่า

“หลังจากนั้นจากบันทึกประวัติศาสตร์เกี่ยวกับการเจ็บป่วย พบว่า ไม่ปรากฏหลักฐานเลยในสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 (พระเจ้าอู่ทอง) จาก พ.ศ. 1893 เป็นต้นมา หลังจากสมัยนั้นจึงปรากฏหลักฐานอีกว่า ในปี พ.ศ. 1997 ซึ่งเป็นรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ (พ.ศ. 1991-2031) พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา กล่าวว่า ศักราช 816 (พ.ศ. 1997) ครั้งนั้นคนทั้งปวงเกิดทรพิษตายมากนัก แม้ว่าผู้คนตายมากมายเพราะโรคไข้ทรพิษระบาดในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ แต่มีการดูแลรักษาจนโรคร้ายหมดสิ้นไป โดยไม่มีการทิ้งเมืองให้ร้างเช่นแต่ก่อน แสดงให้เห็นถึงความเจริญก้าวหน้าของการแพทย์สมัยอยุธยาในระดับหนึ่ง (Chumpol, P., 2011, p.58)

อย่างไรก็ตามมีหลักฐานบางส่วนขัดแย้งกัน กล่าวคือ หลักฐานจากกระทรวงสาธารณสุข (Ministry of Public Health, 2014) กล่าวว่า “หลังจากมีการสร้างกรุงศรีอยุธยาเพียงระยะเวลา 7-8 ปี ตั้งแต่พุทธศักราช 1893 ถึง 1900 ได้เกิดมโหฬารโรคขึ้นเป็นครั้งแรกในกรุงศรีอยุธยา ซึ่งตรงกับสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 (พระเจ้าอู่ทอง) จนถึงปีพุทธศักราช 2077 ปรากฏตามพงศาวดารว่า กรุงศรีอยุธยาได้มีไข้ทรพิษระบาดเป็นเหตุให้พระบรมราชาที่ 4 แห่งกรุงศรีอยุธยาประชวรและสวรรคต ซึ่งโรคภัยไข้เจ็บที่เกิดขึ้นในสมัยนั้น ถ้าเป็นโรคติดต่ออันตรายเกิดขึ้นแต่ละครั้งจะทำลายชีวิตผู้คนครั้งละมากมาย เพราะขณะนั้นยังไม่มีผู้ใดเข้าใจความเป็นจริงว่าสาเหตุของโรคเกิดขึ้นอย่างไร และไม่มีวิธีการกำจัดโรคนั้นๆ ได้อย่างแน่นอน แพทย์ก็ไม่มีพอแก่พลเมืองสาเหตุของโรคก็ไม่ทราบแน่ชัด เช่น ในตอนต้นศตวรรษที่ 18 มีข้อความที่กล่าวถึงประเทศไทยได้ประสบทุกข์ภัยอย่างร้ายแรง ลำน้ำเจ้าพระยาตอนเขตกรุงศรีอยุธยานั้น น้ำในลำน้ำงวดซังจนเป็นสีเขียวและมึนกลื่นเหม็นโรคภัยไข้เจ็บก็อุบัติตาม เจ้าหน้าที่ฝ่ายปกครองได้ห้ามไม่ให้ราษฎรใช้น้ำในแม่น้ำบริโภคน้ำ และเนื่องจากราษฎรขาดน้ำบริโภค จึงเกือบเกิดจลาจลขึ้นภายในประเทศถึงกับมีคำโจษจันกันขึ้นว่าพระอริสวรได้เสด็จมาที่ประตูเมือง ประกาศให้ทราบทั่วกันว่าพองน้ำสีเขียวนี้เป็นสีอันนำโรคร้ายแรงที่ปวงมาสู่บุรีโลกและผู้อบผู้ใช้น้ำวิธีนี้น่าจะเป็นวิธีโฆษณาชวนเชื่อในสมัยที่ประชาชนยังเชื่อถือผีและเทวดากับสิ่งอื่นๆ อยู่ ความประสงค์การโฆษณาในสมัยนั้นจะเป็นทางหนึ่งทางใดก็ตาม เมื่อยังไม่ทราบต้นเหตุอันแท้จริงก็ใช้ไม่เลือก มีความประสงค์อย่างเดียวขอให้ประชาชนเชื่อและทำตามก็แล้วกัน เป็นอันใช้ได้ทั้งสิ้น แต่ราษฎรมีความสงสัยไม่เชื่อพากันไปริมแม่น้ำลองใช้น้ำนั้นหาพิวของตนทดลองดู แต่ด้วยความเคราะห์ดีที่ฝนได้เกิดตกลงมาอย่างหนักเหตุการณ์ร้ายแรงที่คาดหมายไว้ว่า น่าจะเกิดขึ้น จึงสงบไป การที่เจ้าหน้าที่ฝ่ายปกครองประกาศห้ามใช้น้ำโสโครกนี้ ถ้านับเป็นครั้งแรกว่าประเทศไทยน่าจะรู้จักการสาธารณสุขบ้างแล้ว” (Ministry of Public Health, 2014)

การรักษาโรคยังมีข้อจำกัด

นอกจากไข้ทรพิษเป็นโรคระบาดที่พบในรัชสมัยของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชแล้ว ยังพบโรคอื่นๆ อีกด้วย เช่น หวัระลอก ซึ่งเป็นเหตุให้สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงเสด็จสวรรคต ตามหลักฐาน “ปีพุทธศักราช 2146 สมเด็จพระนเรศวรเสด็จทางเรือจากป่าโมกไปตั้งทัพชัย ตำบลพระหล่อ แล้วเสด็จยกทัพไปทางเมืองกำแพงเพชร เมื่อถึงเมืองเชียงใหม่ประทับอยู่หนึ่งเดือน แล้วเสด็จทางเมืองหางหลวง หรือเมืองหางถึงทุ่งดอนแก้ว ทรงประชวรหนัก แล้วเสด็จสวรรคต (Jamjaras, P., 2006, p.200) และ “สมเด็จพระนเรศวรทรงประทับแรม

ณ ตำบลทุ่งแก้ว เมืองหาง เกิดประชวรเป็นหวัระลอกขึ้น (อ้างว่าถูกตัวสัตว์พวกแมลงมีพิษต่อย) ที่พระพักตร์ แล้วเลยเป็นบาดทะยักจนพระอาการหลักจนเสด็จสวรรคต” (H.R.H. Prince Rajanubhab, D., 2004, p.130)

อภิปรายผลการวิจัย

องค์ความรู้ด้านสังคม ผ่านมุมมองรัชสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช พบว่า สังคมเป็นระบบศักดินา พุทธศาสนามีบทบาทในการหล่อหลอมจิตใจคนในสังคม เป็นช่วงสังคมที่มีการค้าขาย และการติดต่อกับต่างชาติ และมีการขยายขอบเขตของสังคมกว้างขวางออกไป ซึ่งพบว่า สังคมในรัชสมัยของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชยังเป็นระบบศักดินาต่อเนื่องมาจากรัชสมัยของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถที่ทรงตราพระราชกำหนดศักดินาขึ้นเป็นกฎหมายของสังคม ในขณะที่สังคมไทยมีพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่ชาวไทยส่วนใหญ่นับถือมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย ดังนั้นจึงพบว่าพุทธศาสนามีบทบาทในการหล่อหลอมจิตใจคนในสังคมอย่างมาก อิทธิพลของพุทธศาสนาจึงเป็นการส่งต่อจากสมัยหนึ่งสู่อีกสมัยหนึ่ง จากรุ่นสู่รุ่น จากบรรพบุรุษสู่บุตรหลาน ฉะนั้นทัศนะ ทุกทัศนะ ความคิด ทุกความคิดที่ปรากฏ ล้วนแต่เป็นการสืบทอดมาดังกล่าวนอกจากนี้รัชสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราชมีสงครามต่อเนื่อง โดยผู้นำทัพจะเป็นกษัตริย์และภายหลังสงครามจะมีการปูนบำเหน็จ ระบบดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชที่ทรงใช้ความสามารถทางสติปัญญาในการรบ และการเป็นผู้นำในศูนย์กลางอำนาจรัฐ เป็นการจุดประกายของผู้นำในอุดมคติของการปกครองแผ่นดินโดยธรรม คล้ายกับอิทธิพลของพระร่วงต่อสังคมไทยตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ (Hang, 2015, pp.145-154) นอกจากนี้ในรัชสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราชยังมีการติดต่อกับต่างชาติดังรายงานที่พบว่า มีการติดต่อกับชาวต่างชาติ และมีการขยายขอบเขตของสังคมกว้างขวางจากการทำสงครามในรัชสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราชที่พบว่าชาติไทยมีพื้นที่มากที่สุดในประวัติศาสตร์ (M.C. Yukol, C., 2007)

ส่วนองค์ความรู้ด้านการศึกษา ผ่านมุมมองรัชสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช พบว่า ศูนย์กลางการศึกษายังคงอยู่ในเมือง และสถานศึกษายังคงเป็นวัง วัด บ้าน และสำนัก องค์ความรู้ส่วนใหญ่เป็นองค์ความรู้เกี่ยวกับการเมืองการปกครอง และการสงคราม กระบวนการได้มาซึ่งความรู้ส่วนใหญ่เป็นลักษณะของการมีประสบการณ์ตรง และเกิดจากการปฏิบัติ และมีการถ่ายทอดความรู้ และการนำความรู้มาใช้ประโยชน์ เนื่องจากรัชสมัยของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชนั้นยังไม่มีโรงเรียน ทั้งนี้โรงเรียนแห่งแรกในสยามเกิดขึ้นในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เมื่อประเทศสยามได้ติดต่อทางสัมพันธไมตรี และทางการค้าขายกับชาติตะวันตกมากขึ้น สถานศึกษาที่รูปแบบเป็นโรงเรียน ได้เกิดขึ้นอย่างเป็นทางการ โรงเรียนดังกล่าวนี้ก็คือ ศาลา โรงเรียน หรือ บ้านสามแฉกใหญ่ หรือ โรงเรียนสามแฉก ที่ตั้งอยู่ ณ ตำบลเกาะพราหมณ์ (อยู่ทางตอนเหนือของ กรุงเทพมหานคร) ผู้ที่ตั้งโรงเรียนแห่งนี้ขึ้นมาก็คือ สังฆราช หลุยส์ ลาโน บาทหลวง ในคณะมิชชันนารีคาทอลิก ชาวฝรั่งเศส มีผู้เล่าเรียนเป็นสามแฉกเล็กประมาณ 30 คน และสามแฉกใหญ่ ประมาณ 30 คน (Tripod, 2015) ประกอบกับช่วงเวลานั้นกรุงหงสาวดีถือเป็นอาณาจักรที่ยิ่งใหญ่ เพราะเมื่อพระเจ้าบุเรงนองรบชนะก็จะมีการกวาดต้อนผู้มีความรู้ในศาสตร์ต่างๆ มาไว้มากมาย กรุงหงสาวดีจึงมีสภาพเหมือนเป็นศูนย์กลางการศึกษาของศาสตร์ทุกแขนง (Sevikul, C., 2004, p.13) ซึ่งทำให้ศูนย์กลางความรู้จะอยู่ในเมืองเป็นส่วนใหญ่ดังกล่าวน

นอกจากนี้องค์ความรู้ส่วนใหญ่เป็นองค์ความรู้เกี่ยวกับการเมืองการปกครอง และการสงคราม เนื่องจากเป็นช่วงที่มีสงครามอย่างต่อเนื่องนับตั้งแต่สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงประสูติจนถึงสวรรคต ประกอบกับพระองค์ทรงมีความรอบรู้หลายด้าน คือ ด้านภาษา ทรงรู้ภาษาพม่า ภาษาฮินดู และอาจจะภาษาถิ่นอีกหลายภาษา เช่น มอญ ไทยใหญ่ ชาวเขา แม้กระทั่งโปรตุเกสบางคำ ได้ทรงใช้ภาษาเหล่านี้ให้เป็นประโยชน์ ในขณะทำการรบ ทรงฟังการส่งภาษาของทหารพม่าออก ทำให้ได้เปรียบในการสงคราม เพราะพม่าไม่รู้ภาษาไทย (Jamjaras, P., 2006, p.133) ดังนั้นความรู้ที่ต้องนำมาใช้จึงเป็นความรู้ที่เกี่ยวกับการเมืองการ

ปกครอง และการสงครามดังกล่าว ส่วนแหล่งความรู้เหมือนกับแหล่งความรู้ในปัจจุบัน คือ แหล่งกำเนิดขององค์ความรู้ ความรู้ที่ได้รับการถ่ายทอดจากบุคคลอื่น ความรู้เกิดจากประสบการณ์การทำงาน ความรู้ที่ได้จากการวิจัยทดลอง ความรู้จากการประดิษฐ์คิดค้นสิ่งใหม่ๆ และความรู้ที่มีปรากฏอยู่ในแหล่งความรู้ภายนอกองค์กรและองค์กรได้นำมาใช้ (Wikipedia, 2016)

องค์ความรู้ด้านสาธารณสุข ผ่านมุมมองรัชสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช พบว่า มีการพัฒนาระบบสาธารณสุขขึ้นมาระดับหนึ่ง ความรู้ที่นำมาใช้ในการสาธารณสุขจะเป็นความรู้แบบผสมผสาน โรคระบาดร้ายแรงในยุคนี้ คือ ไข้ทรพิษ และการรักษาโรคยังมีข้อจำกัด อภิปรายได้ว่า ในรัชสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราชส่วนใหญ่จะทำการสงครามดังนั้นจะพบว่า หลังรัชสมัยของพระองค์จึงจะมีการพัฒนาระบบสาธารณสุขที่มีระบบมากขึ้น (Ministry of Public Health, 2014) อย่างไรก็ตามไม่ปรากฏหลักฐานเกี่ยวกับโรงเรียนหรือสถาบันผู้มีอาชีพหมอโดยตรง ทั้งนี้มีผู้ศึกษาแพทย์แผนไทยไว้คือ พระองค์เจ้าศรีเสาวภาคย์กล่าวว่า ศึกษาทั้งในตระกูลหรือบางกรณีหมอบางคนเคยเป็นลูกมือของหมออื่นมา เป็นเวลาหลายปี มีการค้นคว้าและเห็นการพยาบาลมามาก เมื่อมีความชำนาญก็เริ่มต้นการรักษา และวิธีการรักษาอย่างเป็นขั้นตอนนั้น เริ่มแรกให้รู้จักต้นไม้ใบยาและสรรพคุณเครื่องสมุนไพรก่อนแล้วจึงศึกษาพระคัมภีร์ หลังจากนั้นฝึกหัดดูอาการกับอาจารย์เพื่อแนะนำเทียบอาการ จนคุ้นเคยจึงออกรักษาตามลำพัง ผู้รับราชการเป็นหมอหลวงจะได้พระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นขุนหลวง พระยา เป็นต้น (Chumpol, P., 2011, p.63)

ในด้านการสาธารณสุขนั้น พบข้อมูลที่เกี่ยวข้องตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ ยุคประวัติศาสตร์ ซึ่งมีการแบ่งเป็น 2 สมัย คือ การแพทย์สมัยสุโขทัย และการแพทย์สมัยกรุงศรีอยุธยา ทั้งนี้รายละเอียดเกี่ยวกับการแพทย์สมัยสุโขทัยพบว่า มีการค้นพบหินบดยาสมัยทวารวดี ซึ่งเป็นยุคก่อนสมัยสุโขทัย และได้พบศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหงบันทึกว่า ทรงสร้างสวนสมุนไพรขนาดใหญ่ไว้บนเขาหลวง หรือเขาสรพยา ซึ่งปัจจุบันอยู่ในเขตอำเภอศรีมามาศ จังหวัดสุโขทัยสำหรับให้ราษฎรได้เก็บสมุนไพร ไปใช้รักษาโรคในยามเจ็บป่วย ส่วนการแพทย์สมัยกรุงศรีอยุธยาที่เป็นการผสมผสาน ปรับประยุกต์มาจากการแพทย์ของอินเดียที่เรียกว่า อายุรเวท และการแพทย์ของจีน รวมทั้งความเชื่อทางไสยศาสตร์ และโหราศาสตร์ ประกอบกับในสมัยกรุงศรีอยุธยานั้นพบว่า มีการเกิดโรคระบาดขึ้นหลายครั้งก่อนที่สมเด็จพระนเรศวรมหาราชจะทรงพระราชสมภพ (Ministry of Public Health, 2014) ร่วมกับการมีการติดต่อค้าขายกับต่างชาติ ดังนั้นจึงมีการผสมผสานการรักษาจากตำราหลายๆ แหล่ง และมีการพัฒนาระบบสาธารณสุขขึ้นมาระดับหนึ่ง อย่างไรก็ตามยังพบว่าการรักษาโรคยังมีข้อจำกัด จากการติดต่อชาวต่างชาติที่เป็นการติดต่อเพื่อค้าขายโดยตรง ยังไม่เน้นเรื่องสาธารณสุข ดังจะเห็นได้จากยังคงมีโรคระบาดร้ายแรงในยุคนี้ คือ ไข้ทรพิษดังกล่าว

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้

จากผลการวิจัยที่พบว่า รัชสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช สังคมเป็นระบบศักดินา พุทธศาสนา มีบทบาทในการหล่อหลอมจิตใจคนในสังคม เป็นช่วงสังคมที่มีการค้าขาย และการติดต่อกับต่างชาติ รวมทั้งมีการขยายขอบเขตของสังคมกว้างขวางออกไป ศูนย์กลางการศึกษายังคงอยู่ในเมือง และสถานศึกษายังคงเป็นวัง วัด บ้าน และสำนัก องค์ความรู้ส่วนใหญ่เป็นองค์ความรู้เกี่ยวกับการเมืองการปกครอง และการสงคราม กระบวนการได้มาซึ่งความรู้ส่วนใหญ่เป็นลักษณะของการมีประสบการณ์ตรงที่เกิดจากการปฏิบัติ มีการถ่ายทอดความรู้ และการนำความรู้มาใช้ประโยชน์ มีการพัฒนาระบบสาธารณสุขขึ้นมาระดับหนึ่ง ความรู้ที่นำมาใช้ในการสาธารณสุขเป็นความรู้แบบผสมผสาน โรคระบาดร้ายแรงในยุคนี้ คือ ไข้ทรพิษ และการรักษาโรคยังมีข้อจำกัด ซึ่งสามารถนำไปเป็นข้อมูลเพื่อสนับสนุนให้เห็นสังคม การศึกษา และสาธารณสุขในรัชสมัยของสมเด็จพระ

นเรศวรมหาราชเพิ่มมากขึ้น นอกจากนี้ควรนำหลักศาสนามาเป็นแกนในการพัฒนาคนไทย และควรสร้างให้เกิดความรู้จากการปฏิบัติให้มากขึ้น รวมถึงกานำแนวคิดความรู้แบบผสมผสานมาใช้ในการด้านสาธารณสุขของประเทศต่อไป

References

- Chaiporntham, D. (Eds). (n.d.). **King Naresuan The Great, The King of Siam**. Bangkok : Phaetharm.
- Charoen, P. (Eds). (1995). **History and Evolution of Traditional Thai Medicine**. Bangkok : Jai-Hua.
- Cheykeewong, U. (2006). **King Naresuan the Great**. Bangkok : Poompanya.
- Chitprapart, A. (2009). **7 the Great Siam**. Bangkok : Gypsy group.
- Chumpol, P. (2011). **History of Thai Traditional Medicine**. Bangkok : Matichon.
- Eakaun, P. (1999). **The Evolution of Thai Education**. [Online]. Available : <http://eduweb.kpru.ac.th/wbi/index.php/menu-elementary1> [2015, April, 30].
- Hang. T.T. (2015). The Impact of Phra Ruang Upon The Thai Society from The Sukhothai Period to The Ratanakosin Period. **The Golden Teak: Humanity and Social Science Journal (GTHJ.)**, 21(2), 145-158.
- H.R.H. Prince Rajanubhab, D. (2004). **King Naresuan the Great's Biography**. (2 nd ed.). Bangkok : Pimdee.
- Jamjaras, P. (2006). **Naresuan be a Liegeman**. Bangkok : Sangsanbook.
- Lersroung, R. (2006). **National Salvation Mission : King Naresuan the Great**. Bangkok : Animate group.
- Lertpanichkul, S. (1994). Consideration of Thai capital in geography : Sukhothai, Ayutthaya, and Krung Thon Buri. **STOU Journal**, 7(2), 91-103.
- M.C. Yukol, C. (2007). **Followed by King Naresuan**, (6 th ed.). Bangkok : Phaerw.
- Ministry of Public Health. (2014). **Medical Evolution of Ministry of Public Health**. [Online]. Available : http://ict4.moph.go.th/mophaccess/index.php?option=com_content&view=article&id=47&Itemid=59. [2015, September, 22].
- Nakpasong, K. (2003). **Political Communication of King Naresuan The Great**. Thesis Master degree in Arts (Speech Communication), Chulalongkorn University.
- Nonthawat, C. (Eds). (2006). **Thai Politics during King Naresuan**. Bangkok : Sangdow.
- Panupong, E. (2006). **Legend of King Naresuan the Great Warrior**. Bangkok : KedThai.
- Puripun, N. (Eds). (1994). **2 the Great**. Bangkok : June Publishing.
- Ramas, D. (Eds). (2004). **King Naresuan The Great, The King salvaged Siam**. Bangkok : Mayig.
- Sevikul, C. (2004). **King Naresuan The Great**. Bangkok : Thipwisut.
- Srihaumpai, P. (1995). **Language Culture**. (2 nd ed.). Bangkok : Chulalongkorn University Press.
- Sujeera, S. (2008). **The legend of King Naresuan the Great**. (7 th ed.). Bangkok : Amarin Dhamma.

- Suphanthong, D. (2006). **Education in the Past**. [Online]. Available :
http://www.moe.go.th/main2/his_edu.htm [2006, December, 25].
- Suwanpratest, O. (2009). **King Naresuan the Great: The Dynamic Power behind the Nation**.
Bangkok : Amarin Printing and Publishing.
- Thanakit. (Eds). (2000). **Royal Thai History**. Bangkok : Pyramid.
- Tripod. (2015). **Education Legend in Siam**. [Online]. Available :
<http://allknowledges.tripod.com/historyofthaieducation.html>. [2015, September, 22].
- Wikipedia. (2016). **Knowledge**. [Online]. Available : <https://th.wikipedia.org/wiki>.
[2016, January, 1].
- Witeecharoen, T. (2010). **The Leadership Role of King Naresuan The Great**. Thesis Master
degree in Arts (Political Science), Ramkhamhaeng University.
- Tripod. (2558). **Education Legend in Siam**. [Online]. Available :
<http://allknowledges.tripod.com/historyofthaieducation.html>. [2558, กันยายน 22].